

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

QARAQALPAQ TILINDEGI LEKSIKALASQAN SÓZLERDI ASSISMENT METODINDA OQITIW

Patullaeva G.S.

f.i.k., Ájiniyaz atındaǵı NMPI docenti

Azatbaeva A.

*Túrkiy tiller fakulteti qaraqalpaq tili
hám ádebiyatı tálím baǵdarınıń 4-
kurs studentı*

Tildiń sózlik quramı mudamı rawajlanıp, jańa sózler menen tolıqtırılıp baradı. Bunday jańa sózler belgili bir talaplarǵa sáykes eki túrli jol menen payda bolıp, birinshiden tildegi burınnan bar sózlerden hár qıylı sóz jasaw usılları arqalı jańa mánidegi sózler jasalsa, ekinshiden turmıstaǵı belgili bir túsiniklerdi ańlatıw ushın basqa tillerdiń sózleri ózlestiriledi. Bul sózler adamlardıń qarım-qatnasında, sonday-aq óndiriste qollanıladi.

Tildegi ishki nızamlılıq tiykarında jańa mánidegi sózler sóz jasaw usılları arqalı jasalıp, olar ilimde ishki jasalıw dep te qollanıladi. Sóz jasalıwdıń tiykarǵı obyektı dórendi sóz bolǵanlıqtan, ol tildiń sózdi izertleytuǵın tarawı leksikologiya menen tıǵız baylanıslı, sebebi leksikologiya da, sóz jasalıwı da tildiń sózlik quramın jańa sózler menen támiyinleydi. Biraq sóz jasalıw tek dórendi sózler menen sheklenedi, al leksikologiyada dórendi hám dórendi emes sózler, olardıń mánileri, qollanıw sferası, ekspressivlik, stillik ózgeshelikleri izertlenedi [Хәзирги қарақалпақ ...: 6-7]. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tilinde sóz jasaw formantların esapqa alǵanda, jańa mánidegi sózler tórt sóz jasaw usılı – affiksaciya, sóz qosılıw, leksika-semantikalıq, leksika-sintaksislik usıllar arqalı jasalıp, bul sóz jasaw usılları formaları, mazmunı hám ónimlilikigi jaǵınan ózgeshelenedi [Patullaeva G.S.: 32–36].

Qaraqalpaq tilinde qanday da bir sóz dizbeginiń bir sóz mánisine ótiwi leksika-sintaksislik usıl yaqı hám jańa atamalardıń payda bolıwında júda ónimli usıl esaplanadı.

Házirgi qaraqalpaq tilinde bul usıl júda ónimli usıl bolıp, ol arqalı jasalǵan jańa mánili sózler sózlik quramdı bayıtıwda úlken áhmiyetke iye. Olar dáslep xalıqtıń sóylew tilinde qanday da bir sóz dizbegi sıpatında qollanıwı, heshqanday ózgerissiz belgili bir máni ańlatadı. Bunday dórendi sózler waqıttıń ótiwi menen bul sóz dizbegi óz qollanıw mánisine qaray bir túsinikti bildiredi hám tildiń rawajlanıwı menen bul sózler ózi menen birge qollanıwǵan sózler menen pútin bir sóz bolıp qalıplesip, bir uǵımdı ańlatadı. Bul usıl

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

menen jasalǵan sózlerdiń quramındaǵı sózler dáslepki mánilerin joytadı, fonetikalıq hám grammatikalıq ózgerislerge ushıraydı, formasınan da ayırılıwı múmkin.

Demek, leksika-sintaksislik usıl menen jasalǵanda eki hám onnan da kóp sózler birigip, olardıń mánileri ózgerip, ulıwma jańa mánige kóshedi, bul olardıń leksikalıq tárepi bolsa, usınday tiptegi qospa sózler eki hám onnan da artıq bolǵan sózlerdiń bir-biri menen dizbeklesip qollanıwı nátiyjesinde payda boladı, olar sintaksislik tárepin bildiredi [Бекбергенов А.: 8].

Qaraqalpaq tilinde bul usıl menen jasalǵan dórendi sózlerdiń sóz jasaw formantı xxızmetin sóz dizbegi atqaradı. Ayırım sóz dizbekleri belgili bir mánige iye boladı hám bir túsinikti ańlatadı. Mısalı: Jaydıń bir mushında «ólgeymen» oramaldıń astında eki búklenip, kelgenler menen sálemleserin de, sálemlespesin de bilmey ábigeri shıǵıp otır (K.Raxmanov). Gápte qollanılgan ólgeymen sózi qaraqalpaqlardıń mádeniyatında qollanılgan oramasam ólgeymen degen oramaldıń bir túri. Kórinip turǵanıday, bul sóz dáslep sóz dizbegi túrinde qollanılgan bolıp, keyin sol zattıń atamasın jasaǵan. Demek, bul usıl menen mánili sóz dizbegi hám kómekshi sóz, frazeologiyalıq sóz dizbegi jańa mánidegi dórendi sózlerdi jasaydı.

Qaraqalpaq tili metodikasında til birliklerin mekteplerde oqıtıw procesinde hár qıylı metodlardan paydalanıladı. «Metod» sózi grekshe sóz bolıp, izleniw yáki biliw jolı degen mánilerdi ańlatıp, filosofiyalıq mánisi boyınsha jámiyet hám tábiyat qubılısların izertlew hám úyretiw usılı, haqıyqatlıqqa ilimiy tiykarda qatnas jasaw degendi bildiredi. Al, didaktikalıq mánide jaslardı bilim hám kónlikpeler menen qurallandırwıw jolların ańlatadı.

Qálegen metod barlıq jerde qolaylı hám úylesimli bolıp kele bermeydi. Sonıń ushın metod tańlaǵanda tańlaǵan metodınıń nátiyjeli bolıwı, waqıttı únemlewge, qolaylılıǵına itibar beriliwi kerek. Házirgi dáwirde qaraqalpaq tili sabaqlarında kórgizbeli qurallardıń kóplep túrleri qollanımaqta. Kórgizbeli metodlar qatarına grafikalıq organayzerlerdiń tutqan ornı júdá úlken.

Biz qaraqalpaq tilindegi leksikalasqan sózlerdi oqıtıwda grafikalıq organayzerlerden qalay paydalanıwıw kerekligi haqqında sóz ettik. Grafikalıq organayzerler bul pikirlerdi kórgizbeli túrde jetkerip beriwdiń eń áhmiyetli usılı esaplanadı. Oǵan assesmentler, diagrammalar hám hár qıylı kesteler kiredi.

Qaraqalpaq tilindegi leksikalasqan sózler grafikalıq organayzerlerden paydalanǵan halda ótilse maqsetke muwapıq bolǵan bolar edi. Sebebi, temanı túsindiriwdе yaki onı bekkemlewde grafikalıq sxemalardan paydalanılsa, bul bir tárepten oqıwshılardıń temaǵa degen qızıǵıwshılıǵın arttırsa, ekinshi tárepten olardıń belsendiligini asırıp, bilim beriwdiń sapasını jaqsılawǵa xızmet eteri sózsiz. Biz leksikalasqan sózlerdi oqıtıwda sol nátiyjeli metodlardıń biri «Assesment» metodınan paydalanıwdı tájiriye sınavdan ótkerdik.

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Assesment inglis tilinde “assessment” sózinen alınǵan bolıp, baha, bahalaw degen mánilerdi bildiredi. Assesment metodı oqıwshılardıń bilim, kónlikpe hám tájiriybeleri dárejesin hár tárepleme bahalaw imkaniyatın támiyinlewshi tapsırmalar toplamı bolıp esaplanadı. Assesment metodı, tiykarınan, oqıw tapsırmaların hámme túrlerinde - sabaq baslanıwı yaqı sabaq aqırında, oqıw predmetiniń bir bólegi tamamlanǵanında, ótilgen temanı ózlestiriw dárejesin bahalaw maqsetinde qollanıladı. Ol ulıwma bilim beriw mektepleriniń joqarǵı klasslarında paydalanılsa nátiyjelirek boladı. Usı metodtı sabaq procesinde jeke tártipte qollaw múmkin. Sonday-aq, bul metodtan úyge tapsırma beriwde de paydalansa boladı.

Assisment metodın qollanatuǵın sabaqtı aldınnan jobalastırıp, bir bet qaǵazdı tórt bólekke bólip, onıń hár bir bólegine úyrenilip atırǵan temanı tolıq qamtıwshı mashqalalı bir soraw, quramalı dárejedege bir yaqı úsh test, bir syujetli waqıyaǵa baylanıslı keys tapsırması, bir termin ataması beriledi hám olarda tapsırma anıq qoyıladı. Keste oqıwshılardıń temadan alǵan bilimlerin sınaqtan ótkeriw maqsetinde soraw hám tapsırmalardan ibarat etip dúziledi hám usı tapsırmalarǵa bergin juwabına qaray oqıwshılar bahalanadı. Máselen, leksikalasqan sózler boyınsha assisment tapsırması tayarlanǵanda, birinshi kestege «Leksikalizaciya - ...», ekinshi kestege "Leksikalizaciya usılında jasalǵan adam atları: 1. ...; 2. ...» tapsırması, 3-kestege «Shúy taslamaq, qasharman, baqıraman, kempir óldi, kórseqızar sózleriniń qaysı sóz jasaw usılları arqalı jasalǵannın anıqlań hám sıpatlań» ámeliy tapsırması hám 4-kestege tema mazmunın qamtıwshı bir test sorawı beriledi. Bul metodta oqıwshılardıń alǵan bilimleri hár tárepleme tekserilip bahalanadı.

Qaraqalpaq tili sabaǵında leksikalasqan sózlerdi oqıtıwda bunnan basqa da bir qatar pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıwǵa boladı. Assisment metodındaǵı bahalawda test usılınan paydalanıp oqıwshılardıń bilimin tekseriw oqıtıwda jaqsı nátiyjeler beredi. Leksikalasqan sózler boyınsha test dúzgende olar ashıq hám jabıq túrlerinde beriliwi de oqıwshılarda isshenlikti asırıwı, janlanıwdı payda etedi. Assisment kestelerinde beriw ushın dúzilgen testler de klasta neshe oqıwshı bolsa, sonsha dana test dúzilip, onı oqıwshılarǵa tarqatıw yamasa assisment usılında da oqıwshılar bilimin bahalaw múmkin.

Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq tilindegi leksikalizaciya usılı menen jasalǵan sózler hám onı innovaciyalıq texnologiya tiykarında oqıtıw metodınan biri assisment tiykarında oqıwshılardıń bilimin tekseriw nátiyjeli metodlardan sanaladı. Izertlewde toplanǵan teoriyalıq juwmaqlar hám barlıq materiallar qaraqalpaq tilindegi leksikalasqan sózlerdi oqıtıw boyınsha maǵlıwmatlardı usınıw qánigeler ushın úlken áhmiyetke iye.

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Ádebiyatlar

1. Хәзирги қарақалпақ әдебий тилиниң грамматикасы. Сөз жасалығу хәм морфология. – Нөкис Билим баспасы, 1994. 6-7-бетлер
2. Patullaeva G.S. Qaraqalpaq tilindegi sóz jasalıw. Oqıw qollanba. – Tashkent Tafakkur avlodi, 2020. 32–36-бетлер
3. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинде сөзлердиң жасалығуы. – Нөкис Қарақалпақстан баспасы, 8-бет.
4. Allaniyazova Sh., Таһирбергенов J. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar (oqıw qollanba). Nókis, «Bilim» baspası, B -36.